

O DESCOPERIRE INEDITĂ. PLACA COMEMORATIVĂ A LUI SALAMON FERENCZ

CRISTINA BODÓ

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva
emesbod@yahoo.com

IONUȚ CODREA

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva
codrea80@yahoo.com

Cuvinte cheie: placă comemorativă, secolul XIX, parohia reformată, Gabriel Bethlen, Deva
Keywords: plaque, 19th century, reformed parish, Gabriel Bethlen, Deva

Descoperirea unei plăci comemorative pe fațada clădirii parohiei reformate a adus în atenția specialiștilor numele lui Salamon Ferencz, literat și istoric maghiar, născut la Deva și o serie de informații ce, coroborate cu informații de ordin cartografic și documentar, conturează în linii mari evoluția așezământului ce a adăpostit timp de patru secole casa parohială.

Lucrările de renovare începute în vara anului 2010 la clădirea ce adăpostește sediul Parohiei Reformate din Deva au scos la lumină o parte din istoria uitată a orașului Deva. Curățarea paramentului a revelat o placă memorială, cea mai veche de acest gen cunoscută până în prezent în Deva. Aceasta este zidită în ambrazura unei ferestre obturate cu această ocazie, situată pe colțul clădirii formate din două corpuri, așezate în formă de L. Placa, realizată din granit negru, are o prezență sobră, toată suprafața fiind acoperită de textul comemorativ, neprezentând niciun element decorativ. Textul, în maghiară, aduce în atenția noastră atât numele unui personaj care s-a născut în Deva și s-a remarcat în epoca sa, cât și un eveniment petrecut la începutul secolului al XVII-lea, important pentru istoria locală.

E HELYRŐL LEBONTOTT RÉGI HÁZBAN
MELYET BETHLEN GÁBOR DICSŐ FEJEDELEM
RENDELTEV. REF. PAPI LAKÁSUL,
SZÜLETETT 1825 SZEPT. 4-IKÉN
SALAMON ISTVÁN LELKÉSZ FIA, FERENCZ.
SALAMON FERENCZ
BUDAPESTI EGYETEMI TANÁR
ÉS A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TAGJA ELSŐ RANGÚ VOLT
POLITIKAI ÉS SZÉPTANI FEJTEGETÉSEK IRÁSÁBAN;
MINT TÖRTÉNETIRÓ PEDIG,
ÖNÁLLÓ ÉS MÉLYREHATÓ FELFOGÁSÁVAL,
ERŐTELJES MAGYAROS KIFEJEZÉSÉVEL, IRÁNYADÓ
MEGHALT 1892 OKT. 9-IKÉN BUDAPESTEN.

EME TÁBLÁT IDE A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI
ÉS RÉGÉSZETI TÁRSASÁG HELYEZTE ORSZÁGOS ÉRDEMŰ
TISZTELETI TAGJA EMLÉKÉRE.
1892

Gerenday.

Traducere:

În casa veche demolată de pe acest loc, pe care principele Gabriel Bethlen a menit-o să fie casă parohială, s-a născut, pe 4 septembrie 1825, ca fiu al preotului Salamon István, Ferencz.

SALAMON FERENCZ,

profesor la Universitatea din Budapesta și membru al Academiei Maghiare, a fost de prim rang în scrierea de texte politice și literare; ca istoric, a indicat o anumită orientare cu concepția sa independentă și profundă, prin exprimarea sa puternic maghiară.

A murit pe 9 octombrie 1892 la Budapesta.

Această placă a fost pusă de Societatea de Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara în memoria membrului ei de onoare, de mare valoare națională.

1892

Placa a fost așezată în acest loc în iunie 1893, la câteva luni după moartea lui Salamon Ferencz, de către membrii Societății de Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara. Aproximativ în aceeași perioadă strada pe care se afla clădirea în care s-a născut acesta i-a luat numele (în loc de Str. Școlii – *Iskola utca*, cum se numea până atunci).

Casa parohială, în forma ei actuală, a fost construită în perioada dintre anii 1890 și 1893. 1890 reprezintă anul în care a fost realizată comasarea bunurilor imobile din Deva, înainte realizându-se o hartă amănunțită a orașului. Pe aceasta casa parohială nu are decât un singur corp, cel aflat de-a lungul Str. Școlii (actuala str. Lucian Blaga). Celălalt corp de clădire care dă forma de L a ansamblului arhitectural a fost construit până în 10 iunie 1893, data la care a fost montată placa comemorativă.

O informație importantă care reiese din textul inscripției este aceea că terenul și casa construită pe acesta a fost donat de principele Gabriel Bethlen comunității reformate, în scopul folosirii clădirii ca și casă parohială.

Anamneza construcțiilor pe acest teren o putem urmări până la mijlocul secolului al XVIII-lea, pe baza reprezentărilor cartografice care au ajuns până la noi și care aparțin anilor 1751, 1769-1774, 1865-1866 ultima fiind executată înaintea anului 1890 și care am prezentat-o mai sus. Ceea ce se poate observa la prima vedere este faptul că structura urbanistică a zonei a rămas neschimbată de aproape trei secole: biserica se situează în mijlocul unei piețe din care radiază o serie de străzi. Strada pe care a fost construită casa parohială pornește din piață înspre nord. În harta din 1751 parohia apare ca o casă de mici dimensiuni, de formă pătrată. Aceeași situație se păstrează și 20 de ani mai târziu, în hărțile Josefine. Peste un secol situația se schimbă, pe acest teren apărând o clădire de plan dreptunghiular, mult alungită, desfășurată de-a lungul străzii. Din textul plăcii reiese faptul că această ultimă clădire a fost ridicată după demolarea celei vechi, foarte probabil clădirea donată de principe la începutul secolului al XVII-lea.

Prima mențiune asupra unei case parohiale ne parvine de la sfârșitul secolului al XVI-lea când Geszthy Ferencz, prin testamentul din 1593, lasă bisericii reformate o sumă mare de bani, destinați renovării interioare și exterioare a lăcașului de cult, ca și pentru construirea parohiei, a unei școli, a unei case pentru maestrul școlar și a unui

internat cu patru camere¹. Putem presupune că mica avere lăsată de Geszthy comunității reformate nu a apucat să fie folosită conform testamentului din cauza vremurilor tulburi ce au urmat anului 1594. Pentru aproape două decenii reformații din Transilvania au fost prizonieri, iar în câteva orașe, printre care și Deva activitatea de păstorire a locuitorilor reformați și cea educativă a fost drastic curmată².

Această perioadă dramatică pentru biserica reformată din Transilvania începe să se îndrepte odată cu alegerea lui Tasnádi Veres Mihály ca episcop, în 1605, și se încheie odată cu alegerea lui Gabriel Bethlen ca principe, în 1613³. De acum și până în 1690 au fost doar principii reformați, fapt de care Biserica Reformată a profitat din plin.

Știm că în secolul al XVII-lea domeniile bisericii s-au mărit cu ajutorul principilor Ștefan Bocskay, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákoczy și Mihail Apafy datorită situației geo-strategice a Devei. Orașul reprezenta un bastion al politicii religioase într-o zonă cu preponderență românească. Cea mai importantă personalitate a secolului al XVII-lea a fost Gabriel Bethlen. Acesta a sprijinit toate bisericile din Transilvania, dar principalul său scop a fost ridicarea Bisericii Reformate.

În acest context, probabil, principele a donat o clădire aflată în imediata apropiere a bisericii menită a fi folosită ca și casă parohială.

Pe lângă sprijinul venit de la rege, de 2000 de forinți, membrii bogați ai comunității reformate au sprijinit continuu biserica. Această situație se va perpetua și în secolul următor.

Coroborarea informațiilor iconografice și documentare conturează o imagine destul de clară asupra istoriei casei parohiale reformate care se desfășoară pe locația actuală de aproximativ patru secole.

În același timp, placa ne aduce în memorie o personalitate a epocii sale, născută în Deva, despre care dorim să oferim câteva date biografice. Menționăm de la început că nu vom face o analiză a operei sale, ci dorim doar să amintim principalele date din biografia sa. De-a lungul timpului au existat mai multe analize ale operei sale de scriitor și critic literar, ultima fiind o teză de doctorat susținută în 2009 la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca⁴.

Salamon Ferencz s-a născut la Deva, în 29 august 1825 (pe 4 septembrie a fost botezat, de aceea uneori, în mod greșit, aceasta apare ca dată a nașterii), fiind fiul lui Salamon István, preotul reformat de aici (între anii 1811–1843), și a lui Sala Klára⁵. După copilăria petrecută în Deva, din 1836 devine elev al Colegiului reformat din Aiud. Aici a stat lângă profesorul Szász Károly⁶, prietenul tatălui său, care a avut o mare influență asupra tânărului. De asemenea, a luat contact cu activitatea științifică, făcând cunoștință cu laboratorul omului de știință Zeyk Miklos⁷. Sub influența acestora a afirmat că dorește să devină profesor ca Szász, om de știință ca Zeyk, și scriitor, pentru această carieră pregătindu-se încă din epoca studiilor de la Aiud. În 1847 își finalizează studiile ca jurist, apoi studiază matematica și realizează tabele cu logaritmi.

¹ Balogh 1985, p. 243-244.

² Pokoly 1904, p. 299.

³ Pokoly 1904, p. 22.

⁴ Zabán 2009.

⁵ Szinnyi 1908, p. 58.

⁶ Szász Károly (1798 - 1853), născut în sudul Ardealului, a fost om de stat și matematician. A predat studii juridice la Aiud până în 1848.

⁷ Zeyk Miklos (1750-1850), originar dintr-o familie din comitatul Hunedoara, a activat la Aiud din 1838 ca om de știință, făcând studii în domeniul științelor naturale și a filosofiei, a realizat experimente în laboratorul său cu aparatul de fotografiat creat de el însuși.

În ianuarie 1848 se află la Turda, apoi se mută la Cluj, iar pe 20 septembrie se înrolează ca soldat în armata maghiară. Ia parte la bătăliile de până la retragerea de la Ciucea, unde este rănit. Pentru recuperare a fost dus la Élesd (Aleșd, jud. Bihor). Când a început să i se vindece rana l-a învățat pe fiul surdo-mut al gazdei sale, după o metodă proprie, să vorbească și să citească. În scurt timp ajunge să aibă 7-8 elevi, pe care îi educă după aceeași metodă. După pătrunderea rușilor în Transilvania revine pe câmpul de luptă, participând la bătălia de la Prundu Bârgăului.

După depunerea armelor, se ascunde câteva luni, apoi se refugiază la Oradea și începe să se ocupe din nou de educarea copiilor surdo-muți. Dar această activitate nu l-a mulțumit, astfel că se mută la Pesta, unde se întreține dând ore, dorind să se facă medic⁸. Renunță însă și, probabil sub influența cercului lui Kemény, începe să îl preocupe literatura, întreținându-se din ceea ce publica⁹.

Între 1854 și 1855 îl găsim profesor la gimnaziul de la Nagykörös (Ungaria), unde predă matematica la gimnaziul reformat de aici¹⁰.

În 1855 revine la Pesta, fiind chemat de redactorul – șef al publicației *Budapesti Hirlap*, Szilágyi Ferenc¹¹. De acum va desfășura o bogată activitate de publicist, publicând numeroase articole într-o serie de reviste atât cu specific literar cât și politic: *Pesti Napló*, *Budapesti Szemle*, *Vasárnapi Ujság*, *Szépirodalmi Figyelő*, *Budapesti Közlöny*, *Koszorú* sau *Reform*. Părerea sa despre cariera de jurnalist o exprimă într-un articol pentru *Reform*, care s-a păstrat doar în documentele sale, ideea sa fiind aceea ca ziariștii să caute întotdeauna adevărul. Din această perioadă datează și o serie de traduceri, dar tot acum se situează activitatea sa de critic literar și de estetician¹². În toate domeniile s-a remarcat prin tăria și perseverența cu care își susținea părerile, indiferent cu cine ajungea în polemică¹³.

În 16 decembrie 1859 devine membru corespondent al Academiei Maghiare, ca recunoaștere a meritelor sale din domeniul literar. Dar deja spre finalul deceniului șase începe să se reorienteze, astfel că pe 13 ianuarie 1863 a cerut să fie mutat la secția de filosofie și istorie a Academiei, iar din 1865 renunță să mai scrie lucrări în domeniul literar. Din 17 mai 1871 devine membru deplin al Academiei.

De fapt, prima sa lucrare cu caracter istoric apare în 1860, în *Budapesti Szemle: Török uralkodásról Magyarországon (Despre dominația otomană în Ungaria)*¹⁴.

În „Cuvântul înainte” din una dintre primele sale opere istorice exprimă câteva considerații privind scrisul istoric¹⁵: „Nici despre vreo faptă, nici despre vreo persoană nu exprim vreo judecată fără cercetarea amănunțită a condițiilor în care s-a petrecut. De altfel, facerea cunoscută a condițiilor/contextului/împrejurărilor este principalul învățământ din istorie. De aici vedem influența diferiților factori asupra faptelor. Epoca, relațiile externe și interne ale națiunii influențează în primul rând faptele, de la primele epoci ale istorie până la finalul lumii. Pornind de aici a face cunoscute epoca și relațiile dintre evenimente este principala datorie în scrisul istoric. Punerea la un loc a datelor istorice seci, sau câte o biografie din *Lexiconul Conversations*, unde se expun faptele fără cercetarea cauzelor, iar evenimentele fără cercetarea multitudinilor de factori, nu

⁸ Szinnyei 1908, p. 62-63.

⁹ *A magyar irodalom története* 1965, p. 223.

¹⁰ Révai 1924, p. 498.

¹¹ *A magyar irodalom története* 1965, p. 223-223.

¹² Révai 1924, p. 498.

¹³ Szilágyi 1895b.

¹⁴ Révai 1924, p. 498.

¹⁵ Salamon 1865, p. VIII-IX.

este scris istoric în adevăratul sens al cuvântului. (...) Dar eu pun accentul principal pe cauzalitate și pe cunoașterea relațiilor dintre evenimente, iar adesea, îndepărtându-mă de o părere acceptată greșit, a trebuit să-mi justific afirmațiile.”

Din 1870 este profesor universitar, predă istoria Ungariei. Ca profesor nu a fost un orator deosebit, dar conținutul cursurilor sale l-a făcut faimos¹⁶. Se pare că prefera seminariile unde putea să lucreze cu un număr mai mic de persoane. El credea că, la facultatea de istorie, tânărul trebuia să învețe în primul rând cum trebuie să învețe. Punea accentul pe: gândire, judecată și critică¹⁷.

Programul său politic l-a făcut cunoscut printr-o remarcabilă scrisoare deschisă, pe care a adresat-o partidului lui Deak, care i-a oferit mandatul de deputat (21 mai 1872). El s-a situat de partea partidei moderaților și a fost un susținător convins al ideii dualismului¹⁸.

În 1876 a fost însărcinat cu scrierea istoriei orașului Budapesta (la inițiativa lui Csengery Antal¹⁹) – a rămas neterminată. Au apărut 3 volume – în care apare perioada de înflorire a orașului, iar planul următoarelor volume îl știm din rezumatul pe care l-a scris pentru „Monarhia austro-ungară în scrieri și imagini”.

Pe 18 august 1887 a primit medalia „Pro Litteris et artibus” din partea împăratului.

A fost membru a mai multe societăți cu caracter istoric și literar, de exemplu – din 1860 a devenit membru al Asociației Kisfaludy (Kisfaludy Társaság)²⁰. Din 1880, adică încă de la înființare, a fost membru de onoare²¹ al Societății de Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara²².

În octombrie 1892, moare la Budapesta, iar în perioada imediat următoare apar o serie de lucrări în care este omagiat (inclusiv în cadrul Academiei Maghiare)²³, se pune placa comemorativă de la Deva și i se ridică bustul în grădina din fața Academiei Maghiare.

În ceea ce privește placa de la Deva, amplasarea ei este hotărâtă în ședințele Societății Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara. În ședința din 2 noiembrie 1892 a Adunării generale a Societății în cuvântul de deschidere ținut de președintele Kuun Geza, acesta își amintește cu profundă tristețe de marea pierdere pe care Societatea a suferit-o de curând: moartea lui Salamon Ferencz „marele istoric al țării noastre, membru de onoare al Societății noastre, născut al orașului Deva”. S-a exprimat profundul regret al președintelui și al întregii Societăți – consemnat în procesul verbal, apoi președintele a propus ca pe casa parohială reformată din Deva, casa natală a lui Salamon Ferencz, să se așeze o placă comemorativă. A propus 100 forinți pentru aceasta, iar pentru strângerea acestei sume deja pe parcursul ședinței a circulat între cei prezenți o listă de semnături. L-au rugat pe Réthi Lajos, consilier, inspector școlar, să formuleze textul ce va fi inscripționat pe placă²⁴.

Mai mult, în aceeași ședință, la inițiativa deputatului Barcsay Kálmán, adunarea generală a decis să ceară reprezentanților Devei ca o stradă a Devei să se numească „Salamon

¹⁶ Szádeczky 1893, p. 1-2.

¹⁷ Szádeczky 1893, p. 3.

¹⁸ *A magyar irodalom története* 1865, p. 223.

¹⁹ Csengery Antal (1822-1880) a fost om politic, economist, publicist (de exemplu, a înființat *Budapesti Szemle*), membru al Academiei Maghiare, deputat.

²⁰ *A magyar irodalom* 1965, p. 224.

²¹ Membri de onoare ai Societății erau acele personalități științifice care au contribuit la cunoașterea trecutului sau naturii comitatului Hunedoara; la propunerea comitetului de conducere erau primiți prin votul Adunării Generale (conform Statutului Societății de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara, capitolul II).

²² Lista membrilor Societății – vezi *HTRTÉ* 1880, I, p. 168.

²³ Marczali 1892; Szádeczky 1893; Szilágyi 1895a; Szilágyi 1895b.

²⁴ Mailand 1893, p. 120.

Ferencz”. În viitorul foarte apropiat orașul a acceptat această propunere, iar vechea stradă a școlii, pe care se afla și casa natală a lui Salamon Ferencz, i-a primit numele²⁵.

La inițiativa lui Téglás Gábor, directorul muzeului, discursul de comemorare, la dezvelirea plăcii, va fi ținut de către dr. Sólyom Fekete Ferencz²⁶.

Astfel, pe 10 iunie 1893, în aceeași zi cu Adunarea Generală a Societății, s-a organizat și o ceremonie de comemorare a lui Salamon Ferencz²⁷. La aceasta, pe lângă personalități locale, au participat și invitați de seamă ai altor societăți, instituții de cultură din țară: din partea Societății Kisfaludy – dr. Beöthy Zsolt, din partea Academiei Maghiare de Științe și a Societății Naționale de Istorie, profesorii universitari clujeni dr. Márki Sándor, dr. Szádeczky Lajos, cu Téglás Gábor, văduva lui Salamon Ferencz, fiica acestuia, profesoară universitară, au mai fost de față elevii școlilor din Deva, tineretul devean, toate autoritățile locale, societățile locale și un public numeros. Cuvântul de comemorare a fost ținut de vicepreședintele Societății, dr. Sólyom Fekete Ferencz, acesta a fost precedat și urmat de câte un moment susținut de clubul tinerilor muzicieni de la liceul pedagogic, apoi a urmat un cuvânt al preotului reformat Szöts Sándor. După adunare a fost un prânz comun, unde dr. Beöthy Zsolt, dr. Márki Sándor, dr. Szádeczky Lajos, în numele societăților și instituțiilor pe care le reprezentau au vorbit în cinstea și memoria lui Salamon Ferencz și au felicitat Societatea și intelctualitatea din Deva pentru gestul lor²⁸.

Abrevieri

HTRTE – Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társaság Évkönyve, Déva.

Bibliografie

- A magyar irodalom története* 1965 – *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, Budapest, 1965.
- Balogh 1985 – Balogh J., *Kolozsvári kőfaragó műhelyek, XVI. század*, Budapest, 1985.
- Marczali 1892 – Marczali H., *Salamon Ferenc*, în *Budapesti Szemle*, 1892.
- Mailand 1893 – Mailand O., *Társulat életéből 1891 és 1892*, în *HTRTE*, VII, 1893, p. 113-123.
- Pokoly 1904 – Pokoly J., *Az erdélyi református egyház története*, vol. I, Budapest, 1904.
- Révai 1924 – *Révai Nagy Lexikona*, Budapest, vol. XVI, 1924.
- Salamon 1865 – Ferencz Salamon, *Az első Zrinyiek*, Pesta, 1865.
- Szádeczky 1893 – Szádeczky L., *Salamon Ferencz emlékezete*, Cluj, 1893.
- Szilágyi 1895a – Szilágyi S., *Emlékbeszéd Salamon Ferenc fölött*, în *Századok*, 1895.
- Szilágyi 1895b – Szilágyi S., *Salamon Ferenc emlékezete*, Akadémiai Értesítő, Budapest, 1895.

²⁵ Mailand 1893, p. 120-121.

²⁶ Mailand 1893, p. 121.

²⁷ Téglás 1897, p. 138.

²⁸ Téglás 1897, p. 138.

- Szinnyei 1908 Szinnyei J., *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1891- 1914, vol. XII, 1908.
- Téglás 1897 Téglás G., *A társulati gyűlések rövid krónikája*, în *HTRTE*, VIII, 1897, p. 137-145.
- Zabán 2009 Zabán M., *Salamon Ferenc irodalmi munkássága* (Teză de doctorat), Cluj-Napoca, 2009, manuscris.

1. Parohia Reformată din Deva

**2. Placa comemorativă
a lui Salamon Ferencz**

3. Salamon Ferencz

Original discovery. The plaque of Salamon Ferencz

Abstract

The restoration work executed at the reformat parish revealed a commemorative plate which brings to our attention the name of a personality born in Deva and an event that took place about four centuries ago. The plate was placed in June 1893, several months after the death of Salamon Ferencz, by the members of the History and Archaeology Society of Hunedoara County.

This study is divided in two parts, one following the history of the parish's building over the years by consulting the cartographic and documentary sources. As the plate specified the first parish house, which was donated by the Transylvanian prince Gabriel Bethlen, resisted until 19th century, being the house where Salamon Ferencz was born.

The second part is trying to shortly resume the life and activity of Salamon Ferencz, publicist, poet and historian, member of Hungarian Academy, honorific member of the History and Archaeology Society of Hunedoara County.

He was born in 29 August 1825, in Deva, being the son of Reformat priest Salamon Istvan. In 1836 he became student of the Reformat College from Aiud. After graduating law studies he moves to Turda, then Cluj. In 1848 he enlisted. After being wounded, Salamon Ferencz, teaches the deaf and dumb to express their self, after a personal method.

In 1855 he is established in Pesta were he be had started a prolific publicist and literary activity. In 1859 Salamon Ferencz became Corresponding Member of Hungarian Academy of Science. For unknown reasons he give away his literary carrier starting a new interest in studying history. In 1863 he asks to be moved from Science section to the Philosophy and History one. In 1871 he became a full member of the Academy.

As historian he dealt with the medieval studies. Among his studies, the most important is the history of Budapesta, in three volumes. For his activities, in 1887, he received from the emperor the *Pro Literis et artibus*. Salamon Ferencz dies in 1892, in Budapesta.

List of Illustrations

- Fig. 1. Reformed parish from Deva
- Fig. 2. The plaque of Salamon Ferencz
- Fig. 3. Salamon Ferencz